

УДК 811.161.2'282(477.65)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.02.459>

ДІАЛЕКТИЗМИ СІЛ РОЗНОШЕНСЬКЕ ТА ВЕЛИКІ ТРОЯНИ ГОЛОВАНІВСЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Марина БАБЕНКО-ЖИРНОВА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1886-1234>

кандидатка філологічних наук, доцента

Київського кооперативного інституту бізнесу і права,

вул. Ломоносова, 18, 03022, Київ, Україна,

e-mail: Marina_Vitaliivna@ukr.net

Євген КОНДРАТЮК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2010-8601>

студент 1 курсу спеціальності

«Англійська мова та англомовні культури»,

Пряшівський університет, філософський факультет,

вул. 17 листопада, 15, Пряшів, Словаччина,

e-mail: 13evgen.kondratiuk13@gmail.com

Стаття присвячена аналізу говірки сіл Розношенське та Великі Трояни Голованівського району Кіровоградської області. Вивчення мовних особливостей кожного регіону доводить *актуальність* локальних досліджень говірок певних сіл, містечок. Така робота потрібна для подальших глибинних студій, систематизації знань, укладань лінгвістичних атласів для певної області. З огляду на *це метою* дослідження є з'ясування лексичних особливостей говірки вказаних сіл. Діалектизми досліджуваного краю цікаві тим, що поєднують у собі риси степового говору у межах південно-східного наріччя і подільського говору у межах південно-західного наріччя. У статті простежується історичний контекст формування місцевої говірки, а також виокремлено тематичні групи діалектизмів. Отож *предметом* дослідження є лексичні та морфологічні особливості функціонування діалектизмів, а *об'єктом* — говірка зазначених сіл. Матеріали для дослідження були зібрані під час спілкування зі старожилками сіл, відвідування різних етнографічних заходів у цих селах.

Методологічною основою дослідження є описовий метод із поєднанням синхронного та діахронного аспектів.

Ключові слова: діалектизми, говірка, наріччя, лексема, фразеологізми.

Maryna BABENKO-ZHYRNOVA,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1886-1234>
Ph.D., docent, Kyiv Cooperative Institute
of Business and Law,
Lomonosova Street, 18, 03022, Kyiv, Ukraine,
e-mail: Marina_Vitaliivna@ukr.net

Yevhen KONDRATIUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2010-8601>

Student of first course major of

«English language and Anglophone cultures»,

The University of Preshov, The faculty of Philosophy,

17, November Street, 15, Preshov, Slovakia,

e-mail: 13evgen.kondratiuk13@gmail.com

DIALECTISMS OF ROZNOSHENSKE AND VELYKI TROIANY VILLAGES KIROVOHRAD REGION, HOLOVANIVSK DISTRICT

The article is dedicated to analysis of the regional language Roznoshenske and Velyki Troiany villages of the Kirovohrad region, Holovanivsk district. The study of the linguistic features of each region proves the relevance of local studies of dialects of certain villages and towns. Such work is needed for further in-depth studies, systematization of knowledge, and compilation of linguistic atlases for a certain area.

So, *the purpose* of this work is to clarify the lexical features of the speech of Roznoshenske village and Velyki Troiany village of Golovaniv district of Kirovohrad region. *The subject* of the study is the lexical and morphological peculiarities of the functioning of dialects, particularly, the dialect of the two above-mentioned villages is *the object* of the study.

Materials for the study were collected during communication with the old residents of the villages, during visits to various ethnographic events in the above-mentioned villages. The relevance of the research is determined by the insufficient study of this issue, the need for a thorough analysis within a certain dialect at the regional level.

The methodological basis of the research is a descriptive method with a combination of synchronic and diachronic aspects.

Dialectic words of this land are fascinating because they combine some features of the steppes dialectic, within the Southeastern regional language, and Podolsky dialectic, within the southwestern dialect. The article traces the historical context of formation of the local dialect. Moreover, the thematic groups of dialectic words are highlighted: household vocabulary; flora and fauna; professions and craft; popular holidays, habits, rituals; phraseological dialectic words. Comparing the dialects of different villages of the studied region allows us to trace the various historical paths of certain lexemes, which can have completely different meanings depending on the area of use. Research is also focused on the phonetic and orthographic features of the regional language of the above-mentioned villages. Dialectic words of Kirovohrad region have own history of investigation, albeit, there are still a lot of topics for new studies. The analyzed material reveals to the public a little-known region of Ukraine, where, despite the futile efforts of the politic of russification, an authentic linguistic flavor has been preserved.

Keywords: dialectic words, dialect, regional language, lexeme, idioms.

Вступ. Велике багатство української мови становлять її діалекти, які мають свою історію досліджень, але, у той же час, є мало вивченою скарбницею надбань народу. Кожний куточок нашої землі має свої говірки, а сучасна українська літературна мова базується на трьох наріччях: північне, південно-західне та південно-східне.

Діалектизми сіл Розношенське та Великі Трояни Голованівського району Кіровоградської області відносяться до східноподільської говірки і цікаві тим, що, фактично, є межові, адже поєднують у собі риси степового говору у межах південно-східного наріччя і подільського говору у межах південно-західного наріччя.

Розношенське — село в Благовіщенській громаді Голованівського району Кіровоградської області. За переписом населення України 2001 року в селі мешкало 1000 осіб.

Територія Голованівського району була заселена здавна, про що свідчать археологічні знахідки, які датуються пізнім палеолітом. На землі панували кімерійці, скіфи, сармати, готи, гуни, обри, хозари, печеніги. Під час експансії половецьких ханів територія сучасного Голованівського району ввійшла до половецького ханства. У XIV ст. ці землі підпали під владу Литви, а у XVI ст. були захоплені Польщею. Село Розношенці (стара назва. — *Прим. авт.*) розташоване на берегах річки Нетеки, яка впадає в Південний Буг. Старожили розповідали, що першим біля джерела оселився Сура, пізніше існував Сурівський хутір. Згодом його заселяли жителі села, і він простягався вздовж лісу по обидва береги річки. Там селянам жилося вільніше, але часто на хутори з лісу нападали злодії і траплялися жертви. Живучи щоденно в тривозі, мешканці хутора втікали у село, залишаючи свої оселі. Та навіть у перші роки радянської влади цей хутір ще існував. Частина жителів, які заселяли цей хутір, була остаточно відірвана від Розношенців. І лише у 1936 році хутір було ліквідовано, а всіх його жителів перемістили у село. Достовірних даних про перших поселенців, а також і про заснування самого села немає.

За розповідями старожиливі можна судити, що село Розношенці виникло наприкінці XVII ст. — на початку XVIII ст. на землях польського магната Потоцького. Першими мешканцями були переселенці з Західної України та втікачі від польської шлях-

ти та панського гніту. Село носить назву від перших поселенців, які займалися розношенням та збиранням поміщицької податі з селян. З архівних даних відомо, що у 1820 році село Розношенці входило до Подільської губернії і землі належали до володіння Мечислава Потоцького. У 1861 році село входило до Балтського повіту Даниловобалківської волості. Перші записи про село можна знайти в Центральному архіві (м. Київ). У період з 29 лютого по 1 березня 1920 року у Розношенському під час Зимового походу стояв Кінний полк Чорних Запорозців Армії УНР.

Відповідно, різні періоди в історії цих країв мали вплив і на мову, яка змінювалася та набувала унікальних колоритних ознак. Як уже зазначалося, ця говірка перебуває на межі двох наріч — південно-східного та південно-західного, і цей факт становить великий дослідницький інтерес: «Східноподільські говірки здавна перебувають у полі зору українських діалектологів, що пов'язано з визначенням межі між південно-східним і південно-західним наріччями (праці І. Зілинського, В. Ганцова, Ф. Жилка, І. Матвіяса та ін.)» [6, с. 46]. Дослідженню діалектизмів Кіровоградщини також присвячені праці О. Вікторіної, Т. Громко, Т. Тищенко та ін. [2; 3; 4; 5]. Як зазначає А. Романченко, поетапне вивчення подільського говору дало змогу виокремити східноподільські, західноподільські та центральноподільські говірки. Загалом дослідженню подільського говору присвячували свої праці такі вчені, як І.М. Вагилевич, Я.Ф. Головацький, К.П. Михальчук, О.О. Потєбня. У I половині XX ст. (до 1917 р.) лінгвістичний опис говору здійснили Г.К. Голоскевич, О.І. Сорочан, Є.К. Тимченко, Б.М. Яцемирський (другий етап). Третій етап дослідження охоплює II половину XX ст. (С.П. Бевзенко, О. Горбач, П.Ю. Гриценко, Ф.Т. Жилко, Я.В. Закревська, А.М. Залеський, І.Г. Матвіяс, О.С. Мельничук, Г.Ф. Пелих, П.Є. Ткачук [8, с. 68].

Основна частина. Говірка сіл Розношенське та Великі Трояни має дуже багатий лексичний матеріал для дослідження. Класифікація діалектизмів цих сіл дає змогу виокремити наступні тематичні групи:

1. Побутова діалектна лексика.

1.1. Предмети побуту: *подійник* — щидилок; *чарра* — сковорідка; *крагель* — електричний чайник; *гладужчик* — глечик; *кварта* — залізна чаш-

ка; баняк — казан; *ронделик/чимберлін* — ковшик з ручкою; *макогін (макогон)* — предмет для розтирання маку в макітрі; *четвертина* — пляшка об'ємом 250 мл.; *панка* — п'яльця; *чистявка/шкрябачка* — приладдя для чищення сап, лопат; *пірога* — балія, *волник* — радіо; *лазка* — драбина; *підпарок* — в сільськогосподарській сфері цей термін окреслює короткостроковим відпочинком землі, на декілька переважно літніх місяців. Упродовж цього терміну на землі нічого не садять; *щонка* — оброблена шкіра; *кафарка* — велика скляна посуда для алкогольних напоїв.

1.2. Інтер'єр дому: *фіранка/темнярка/завісниця* — штора.

1.3. Частини хати: *кагла* — засув для печі; *припічок* — місце перед піччю, де можна щось поставити, воно не піддається дії вогню; *чирінь* — частина печі, на яку діє вогонь, тобто нагріває її; на якому готували їсти; *нагар* — кіптява; *піддувало* — частина печі, звідки вигортається попіл (звідки йде доступ повітря, що підтримує процес горіння); *штандари* — місце під піччю, де сушать взуття або дрова; *лежак* — частина димоходу, що розташована горизонтально.

1.4. Будівельна термінологія: *кабеця* — прибудова до кухні; *катрага/клуня* — яма для буряків (слово «катрага» може вживатися в іншому значенні залежно від місцевості, зокрема, дослідниця Н. Задорожна зазначає, що це слово також зустрічається у значенні «курінь») [6]; *гатро* — амбар; *закуть* — комора; *шопа* — маленький сарайчик; *рамфа* — арка; *коморка* — курінь. Будівельні інструменти: *обценьки* — плоскогубці; *ціп* — те, чим раніше молотили зернові культури; *ліпка* — глина; *заліпка/граса* — процес місіння глини або цементу; *кахряк* — плитка, кахлі; *лампаці* — цегла із глини і соломи; *праслина* — молоде, рівне деревце, що використовується для будівництва в якості опори.

1.5. Частини криниці: *корба* — предмет циліндричної форми, розташований по горизонталі, на який закріплено металевий ланцюг або мотузку з відром. Застосовується для полегшення видобування води з криниці шляхом крутіння навколо своєї осі, *цибриння* — місце на криниці, куди можна поставити відро.

2. Флора та фауна:

2.1. Птахи: *єврейчик* — одуд; *криківка* — фазан; *павутькало* — пугач; *табунка (жабуниця)* — чапля; *пугля* — сова.

1.2. Комахи: *білуха* — капустянка; *яфрад* — гедзь.

1.3. Риби: *буцик* — карась.

Окрему групу становлять також свійські тварини і терміни, пов'язані з ними: *харель* — свинячє рило; *дримба* — стара тварина; *кантарок* — повідець для малого теля; *фодра* — стадо; *подра* — місце, де кури сплять, але не є кублом для яєць; *обора/огон* — загін; *вчалити* — припнути худобу; *ночви* — дерев'яне корито для худоби.

1.4. Діалектизми на позначення рослинного світу: *старль* — рогоз; *гребелка* — очерет; *пионка(пиїнька)* — кукурудза; *голопуцька* — лугова трава (тимофіївка або осока); *флянцук* — відросток у кімнатних рослин для розмноження.

Чималу групу діалектизмів становлять терміни, які так чи інакше стосуються діяльності людини: її досягнення, виробу, її почуття та емоції, частини тіла, її професії, одяг, аксесуари тощо. У межах цієї групи можна виокремити такі слова: прикметники та дієслова на позначення стану людини, її характеристика: *галатин* — той, хто поспішає; *віхоть*, *дримба* — худа, невисока людина; *иркон/иркна* — неприємна, погана, жорстока людина; *отиши* — зла людина, та, що знається з нечистим; *йортіти* — докоряти/буркотіти; *поцятися* — робити щось повільно або нехотя; *йти на кавалерку/йти на здибини* — йти на побачення; *риськати* — шукати. Є досить цікаві слова на позначення частин тіла людини: *гелега(герєга)* — рука; *округочна/прочна* — повіка; *кліпка* — вія, що попадає в око, *щисток* — плацента на новонародженій дитині. Деякі назви професій та одягу також мають свої колоритні територіальні визначення: *шаткар* — пастух; *зчиняр* — кожум'яка; *бартар* — комірець; *копійниця* — гаманець; *джари* — сережки; *поочень* — моноколь; *фарка* — браслет, який виготовлявся з підручних матеріалів (тонка та вузька прикраса на зап'ясті або ж нитка на руці).

До інших тематичних груп можемо віднести територіальні діалектизми на позначення святкувань та різних ритуалів: *йонтик/джог* — вечірка або якась весела подія; *трамба* — труна; *віко* — кришка гробу; *коливо* — поминальна страва; *видіти* — ворожити; *видуння* — ворожіння; *отиши* — падший ангел; деякі назви їжі та напоїв: *бандож* — молозиво; *спечення* — печиво; *запарка* — розчинені дріжджі у воді або в молоці, або сам процес цього; *за-*

ліпка — процес місіння тіста, *бурячиха* — бурякова горілка; цікавим та досить рідкісним є діалектизм *чрина* — вечір.

В окрему, третю велику групу можемо виокремити фразеологічні діалектизми. Фразеологізми завжди були цікавим предметом дослідження для вчених, теоретичні розвідки щодо фразеологічного словника Кіровоградщини маємо в роботах О. Вікторіної [2; 3; 4]. Чимало колоритних фразеологізмів знайдемо у селах Розношенське та Великі Трояни, зокрема:

1) *Шукати никона* — гаяти час, шукати собі зайвих пригод, займатися чимось непотрібним.

2) *Як в кози на ковтках* — невігідне розташування, далеко.

3) *Як Сніжинського коні* — щось не рівне за розміром, вагою тощо. Наприклад: *цього року кукурудза, як Сніжинського коні* — різна за розміром, за вагою качанів.

4) *Колоти серпом бзні* — робити марну справу.

5) *Сидіти на пістрявих щах* — голодувати, не доїдати. Іноді вживається для підкреслення песимістичних тонів у розмові.

6) *Розказати по скільки в Одесі рубіроїд* — розказати, хто є хто. Виговорити всю правду, яку ти думаєш про людину.

7) *Ди! Тут як фодра биків пробігла* — щось, що знаходиться не в найкращому стані.

8) *Старий, як дрімба* — кажуть задля того, щоб підсилити слово «старий».

Окрім багатого лексичного матеріалу та діалектичних фразеологізмів, говірка сіл Розношенське та Великі Трояни має також свої фонетичні та орфоепічні особливості. Зокрема, тенденцією є додавання приголосного «г» до багатьох слів на початку: *Годес, Гумань, гоїрки, гобісьться, гобора, госельня*. Серед інших орфоепічних особливостей наявні такі: *цукерки — конхфети, коцерики*; *кеди — кети, кехти*; *трішки — тріхи*. *іней — иней*. Туалет — *туалетня*; карта (географічна) — *катра*; гральні карти — *гартти*; *кагор — чагор; ївгла, йовгла* — вивільга; *вуд-вуд* — одуд; *проговкують* — подеїкують; *бзень* — пень; *сіньох* — сіни; *вишнячиха* — наливка, що зроблена з вишень (солодкий, слабоалкогольний напій з вишневим смаком).

Для говірки сіл Розношенське та Великі Трояни притаманні типові для цього регіону фонетичні змі-

ни, про які також зазначають дослідники говірок інших сіл Кіровоградської області:

1. Тверда, гортанна вимова *іж, иж* — *чиж*;

2. М'який /р/ заступається твердим: *буран, расно, куратник, радок, бурак, вичерати, расний, радно, нарад, морак, курам, зарадне* (зарядний пристрій), *розрадितись* (про акумулятор), *хрукати, гарачий, трасе, утрох, трапка, прамий*;

3. Відбувається перехід /хв/ та /кв/ у /ф/: *фіртка, фіст, фасоля*.

Орфоепічні та фонетичні зміни подеколи мають незначні відмінності в залежності від ареалу вживання, так само і лексичне наповнення слів може відрізнитися трохи або ж навпаки досить суттєво. Зокрема, порівняння досліджуваних діалектизмів з говіркою села Лащівка Голованівського району Кіровоградської області вказує на такі зміни:

1. Бруд на овечій вовні: *гозлі* (с. Лащівка) — *гондзоли, гондзяки* (с. Розношенське та Великі Трояни, додаткове значення слів — вузол на мотузці, шнурку, нитці).

2. *Драглювати* (с. Лащівка) — *дреглювати* (с. Розношенське та Великі Трояни) — виймати з ягід кісточки;

3. *Шкробати* (с. Лащівка) — *шкребати* або *шурхати* (с. Розношенське та Великі Трояни) — іти, тягнучи ноги;

4. *Хвирляти* (с. Лащівка) — *швирляти* (с. Розношенське та Великі Трояни) — кидати;

5. *Катрага* — яма для буряків (с. Розношенське та Великі Трояни) — *курінь* (с. Лащівка);

6. *Лампичити* — робити щось недбало (с. Лащівка) — щось будувати, робити косметичний ремонт (с. Розношенське та Великі Трояни);

7. *Кафарка* — велика скляна посудина для алкогольних напоїв (с. Розношенське та Великі Трояни) — *карафка* — графин (с. Лащівка).

Висновки. Отже, аналіз лексичного та фонетичного багатства говірки сіл Розношенське та Великі Трояни Голованівського району Кіровоградської області вказує на мовне розмаїття цього краю. Проведена пошуково-дослідницька та класифікаційна робота накреслює і подальші перспективи вивчення окресленої тематики, зокрема у ширшому контексті говірок області. Наше дослідження може бути використане при складанні лінгвістичних атласів, а також при детальнішому вивченні східноподільських гові-

рок, що розташовані на межі двох наріч — південно-східного та південно-західного.

1. Березовська Г. Східноподільські говірки в контексті подільського говору. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини: зб. наук. праць*. 2012. Вип. 3. С. 8—14.
2. Вікторіна О. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (фітофразеологізми). *Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство): у 5 ч.* Кіровоград, 2010. Вип. 89. Ч. 3. С. 31—36.
3. Вікторіна О. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (соматичні фразеологізми). *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2010. Вип. 11. С. 59—66.
4. Вікторіна О. *Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини*. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2006. 436 с.
5. Громко Т., Лучик В., Поляруш Т. *Словник народних географічних термінів Кіровоградщини*. Кіровоград: РВГЦ КДПУ, 1999. 224 с.
6. Задорожна Н. Лексичні діалектизми однієї говірки Синюхо-Бузького межиріччя. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 2 ч.* Кіровоград, 2012. Вип. 105 (1). С. 46—52.
7. Мартинова Г. Східні середньонадніпряньські говірки: до проблеми класифікації. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 100. С. 460—464.
8. Романченко А. Говірка села Бандурове Гайворонського району Кіровоградської області. *Записки з україн-*

ського мовознавства. 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2016_23_12

REFERENCES

- Berezovs'ka, H. (2012). East Podil dialects in the context of the Podil dialect. *Philological Bulletin of the Uman State Pedagogical University P. Tychny* (Issue 3, pp. 8—14) [in Ukrainian].
- Viktorina, O. (2010). Materials for the phraseological dictionary of Kirovohrad Region (phytophraseology). *Scientific notes, philological series* (Issue 89, part 3, pp. 31—36) [in Ukrainian].
- Viktorina, O. (2010). *Materials for the phraseological dictionary of Kirovohrad Region (somatic phraseology)* (Issue 11, pp. 59—66). Kirovohrad [in Ukrainian].
- Viktorina, O. (2006). *Dictionary of lexica and phraseology of traditional medicine and healing magic of Kirovohrad region*. Kirovohrad [in Ukrainian].
- Hromko, T., Luchyk, V., & Poliarush, T. (1999). *Dictionary of traditional geographic terms of Kirovohrad region*. Kirovohrad [in Ukrainian].
- Zadorozhna, N. (2012). Lexical dialectics of one dialect of the Sinyuho-Buzky interfluve. *Scientific notes, philological series, 105 (1)*, 46—52 [in Ukrainian].
- Martynova, H. (2011). Eastern Middle Transdnieper dialects: to the problem of classification. *Scientific notes, philological series, 100*, 460—464 [in Ukrainian].
- Romanchenko, A. (2016). Govirka village of Bandurove, Hayvoron district, Kirovohrad region. *Notes on Ukrainian Linguistics*. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2016_23_12 [in Ukrainian].